

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

УДК 343.1+343.9

О. Б. ЗАГУРСЬКИЙ,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Юридичного інституту*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ТА КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Розглянуто особливості взаємозв'язку та реалізації завдань кримінально-процесуальної та кримінологічної політики України на правозастосовному рівні в контексті реформування стадії досудового розслідування.

Сьогодні назріла необхідність створення системи профілактики злочинності. Ця система може бути ефективною в тому випадку, коли вона має комплексний, системний характер, якщо вона здійснюється на ефективній правовій основі.

Вирішенню проблем ефективного попередження злочинності присвячено ряд робіт вчених-кримінологів. Вихідні теоретичні положення, понятійний апарат розроблено такими вченими, як Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, М. М. Бабасєв, Л. В. Багрій-Шахматов, П. С. Дагель, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. І. Долгова, А. Е. Жалінський, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелінський, І. І. Карпець, М. Й. Коржанський, М. В. Костицький, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, О. М. Литвак, Ф. А. Лопушанський, П. П. Михайленко, Г. М. Мінковський та ін.

Проте комплексне дослідження актуальних проблем сучасної кримінологічної політики України проводилося небагатьма вченими-кримінологами й практиками, а то й взагалі відсутні, оскільки дослідники переважно виробляли стратегію впливу на окремі категорії антисоціальних осіб, причини і умови, що породжують певні види злочинності. Дослідження взаємозв'язків та реалізації завдань кримінально-процесуальної та кримінологічної політики на стадії досудового розслідування взагалі не здійснювалося.

Метою даної статті є дослідження особливостей взаємозв'язків завдань кримінально-процесуальної та кримінологічної політики України, а також специфіки їх реалізації на стадії досудового розслідування.

Відповідно до вимог ст. 23 гл. 1 «Основні положення» Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України «при провадженні дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню злочинів» [1].

Аналіз КПК Російської Федерації та Республіки Казахстан свідчить про схожість відповідних положень: у кримінальній справі підлягають виявленню також обставини, які сприяли вчиненню злочину [2; 3]. Водночас, ст. 90 КПК Республіки Білорусь «Виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину» визначає, що «при провадженні дізнання і попереднього слідства органи кримінального переслідування зобов'язані виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню злочину» [4].

На думку О. М. Литвинова, «метою запобігання злочинам є позитивна корекція особистості, що тягне за собою зміни її поведінки з антигромадської до лояльної, яку схвалює суспільство. Досягнення цієї мети потребує вирішення конкретних завдань:

- виявлення осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість вчинення злочинів;
- вивчення соціально-психологічних особливостей цих осіб, а також зовнішніх джерел негативного впливу;
- прогнозування ймовірності скоєння особами різних антигромадських і протиправних дій;
- планування з урахуванням суспільної небезпеки особистості заходів індивідуальної профілактики;
- застосування позитивних заходів впливу та корекції» [5, с. 133].

Виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, є дієвим засобом їх профілактики та забезпечення правопорядку. Під причинністю розуміють генетичний зв'язок між окремими станами видів і форм матерії в процесах руху та розвитку. Сутністю причинності є породження причиною наслідку. Причинність завжди має об'єктивний характер [6, с. 67].

У зв'язку з наведеним, А. П. Закалюк підкреслює, що якщо причини злочинності – це ті негативні явища, що її породжують, то умови злочинності – це явища, які безпосередньо не породжують злочинності (наслідку), але впливають на розвиток причинного зв'язку – сприяють або не перешкоджають породженню злочинності [7, с. 135].

Найбільш криміногенне значення має наявність у суспільстві та одночасний вплив таких факторів, як поширення аномії, значна соціальна атомізація (розрив дружніх, сімейних, сусідських та інших зв'язків із домінуванням у суспільстві ізольованих індивідів, соціальні контакти яких мають раціональний і відчужений характер) у поєднанні із високою соціальною нерівністю, відчуженням населення від влади, низькою правовою культурою, включаючи значне поширення цінностей та психології, властивих кримінальній субкультурі [8, с. 90].

Звідси випливає, що всі дії органів дзнання, досудового слідства і прокурора з виявлення причин і умов вчинення злочину і вжиття заходів щодо їх усунення мають виключно процесуальний характер і повинні відображатися в матеріалах справи. До того ж без виявлення причин і умов вчинення злочину і відповідних пропозицій щодо їх усунення буде порушено принцип всебічності, повноти та об'єктивності дослідження обставин справи, відповідно до якого прокурор, слідчий і особа, яка провадить дзнання, зобов'язані виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність.

А у випадку якщо це має істотне значення для правильного вирішення кримінальної справи, може бути підставою для повернення справи на додаткове розслідування. Більше того, недотримання цього принципу є однією з вагомих підстав для скасування вироку вищестоящим судом (статті 323, 367–368, 370, 374, 398 КПК України).

Загальнопоширеним став термін «оперативно-розшукова профілактика», до змісту якого слід включати:

– оперативно-розшукові й інші передбачені законом заходи (в тому числі спеціальні прийоми, методи) діяльності оперативних апаратів на рівні громади, групи, індивіда;

– нормативне регулювання відносин, що виникають у зв'язку з профілактикою злочинів, наявність спеціального оперативно-профілактичного провадження;

– показники результативності профілактичної дії на явища, що породжують правопорушення, і осіб, що задумали або готують злочин [9, с. 184].

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ відносить до обов'язків оперативних підрозділів «вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення, припинення і розкриття злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень»; запобігання і припинення терористичних актів; проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з тимчасовим обмеженням прав людини, з метою запобігання тяжким або особливо тяжким злочинам [10].

До однієї з форм попереджувальної діяльності оперативних підрозділів і суб'єктів кримінального судочинства (органу дзнання, слідчого, прокурора), яка дозволила б виявити, розкрити чи попередити нові злочини, слід віднести одержання інформації від оперативних підрозділів про:

1) обставини, які визначають виникнення, зміст і форму протиправної спрямованості особистості, у тому числі про конкретні життєві ситуації, що спонукають окремих осіб до злочинних посягань;

2) конкретні факти, які вказують на підготовку певними особами (злочинними зв'язками підозрюваних чи обвинувачених, їх раніше невідомими співучасниками і ін.) злочинів чи про причетність їх до тривалої злочинної діяльності;

3) приховані обставини (причини і умови), які сприяли вчиненню злочинів винними особами, і з'ясування яких утруднене без проведення оперативно-розшукових заходів [11, с. 27].

Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. № 565-ХІІ до *основних завдань міліції* відносить: «забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; запобігання правопорушенням та їх припинення; виявлення і розкриття злочинів...». *Основними обов'язками* є виявлення, запобігання, припинення та розкриття злочинів, вжиття з цією метою оперативно-

розшукових та профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством; виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, вжиття в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; проведення профілактичної роботи серед осіб, схильних до вчинення злочинів. Для виконання вищезазначених обов'язків органам міліції надані відповідні *права*: виявляти і вести облік осіб, які підлягають профілактичному впливу на підставі та в порядку, встановлених законодавством, виносити їм офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки; вести профілактичний облік правопорушників, криміналістичний та оперативний облік; вносити відповідним державним органам, громадським об'єднанням або службовим особам, підприємствам, установам, організаціям обов'язкові до розгляду подання про необхідність усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів [12].

Згідно з наказом МВС України від 17 листопада 2003 р. № 1381 «Про вдосконалення діяльності штатних підрозділів дізнання МВС України», яким було затверджено Положення про відділ дізнання МВС України, визначено, що до основних завдань відділу дізнання віднесено забезпечення профілактичної роботи на основі матеріалів розслідування злочинів з використанням можливостей державних органів, громадських організацій, трудових колективів та засобів масової інформації. З метою попередження злочинів відділи дізнання здійснюють:

- аналіз і узагальнення стану профілактичної роботи у відділі;
- підготовку матеріалів для преси, радіо та телебачення, а також інформації про стан профілактичної роботи для органів влади й управління;
- зустрічі з трудовими колективами;
- заходи щодо вдосконалення взаємодії підрозділів, дізнання з галузевими службами органів внутрішніх справ у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів [13].

Закон України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. № 2229-ХІІ до завдань Служби безпеки України відносить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України. *Основними обов'язками* є виявляти, припиняти та розкривати злочини, розслідування яких віднесено до компетенції Служби безпеки України; здійснювати контррозвідальні заходи з ме-

тою попередження, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України; здійснювати відповідно до законодавства профілактику правопорушень у сфері державної безпеки. *Права* – вимагати від громадян та посадових осіб припинення правопорушень і дій, що перешкоджають здійсненню повноважень Служби безпеки України виключно при безпосередньому припиненні злочинів, переслідуванні осіб, що підозрюються у їх вчиненні, заходити в жилі, службові, виробничі та інші приміщення, на території і земельні ділянки та оглядати їх з наступним повідомленням прокурора протягом 24 годин [14].

Відповідно до Закону України «Про державну податкову службу в Україні» від 4 грудня 1990 р. № 509-ХІІ податкова міліція складається із спеціальних підрозділів по боротьбі з податковими правопорушеннями і здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, виконує оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну та охоронну функцію, її головними завданнями є запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесених законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування; запобігання корупції в органах державної податкової служби та виявлення таких фактів.

До основних повноважень у сфері профілактичної діяльності податкової міліції слід віднести:

- виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів та інших правопорушень у сфері оподаткування, вжиття заходів щодо їх усунення;
- запобігання, виявлення, припинення корупційних діянь або інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, працівників органів державної податкової служби [15].

В. В. Шендрик та С. О. Сафонов вважають, що «вкрай актуальним для організації й удосконалення нормативно-правової бази з питань профілактично-попереджувальної діяльності правоохоронних органів є питання щодо створення процесуальних норм, тобто таких правових приписів, які безпосередньо регулюватимуть порядок і процедуру використання та застосування конкретних профілактичних та попереджувальних заходів, превентивних способів та засобів» [16, с. 154].

Наразі профілактика злочинів – один з найбільш пріоритетних напрямків у діяльності органів кримінальної юстиції. При цьому особливе місце відведене профілактиці, яка здійснюється

в ході досудового розслідування в кримінальних справах. До основних причин недосконалості та неефективності превентивної діяльності слідчого можна віднести:

– неналежну якість вжиття заходів профілактичного характеру, а також помилки, які допускаються посадовими особами при виявленні обставин, які сприяли вчиненню злочинів і вжиття відповідних заходів;

– недобросовісне ставлення керівників державних органів, громадських організацій, посадових осіб, і як наслідок, неналежне виконання або взагалі невиконання законних вимог щодо вжиття заходів з усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину (ст. 23¹ КПК України);

– недосконалість кримінально-процесуального закону, а також відомчих нормативних актів, які регламентують профілактичну діяльність суб'єктів досудового розслідування.

Практично вся діяльність слідчого має попереджувальний характер, оскільки своєчасне розкриття злочинів, викриття винних і вжиття передбачених законом превентивних заходів досить часто виключає вчинення ними нових злочинів. У науці кримінального процесу попередження злочинів і вжиття заходів щодо усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, виступає однією з функцій, яку здійснює слідчий внаслідок специфічних завдань своєї кримінально-процесуальної діяльності.

Зводити роль слідчого до одного лише завдання об'єктивного розслідування справи – значить обмежувати її в різносторонності і живому змісті, які притаманні діяльності слідчого як активного учасника кримінального процесу [17, с. 114].

С. Ф. Денисюк зазначає: враховуючи наукові погляди, слід констатувати, що запобігання злочинам належить до предмета криміналістики і є видом криміналістичної діяльності. Криміналістична профілактика, будучи частиною юридичної профілактики, являє собою цілеспрямовану систему криміналістичних засобів, прийомів і методів профілактичного характеру [18, с. 83]

Російський вчений-криміналіст М. П. Яблочкин виділяє такі напрямки криміналістичної профілактики:

а) розроблення й удосконалення прийомів та методів виявлення причин злочинів і умов, які їм сприяють, з урахуванням їх кримінологічних і криміналістичних особливостей;

б) виокремлення в кожному випадку розслідування об'єктів криміналістично-профілактичного вивчення та відповідного впливу в межах розслідування та поза ним;

в) виявлення, дослідження особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, які з'являються при розслідуванні, їх правильне оцінювання [19, с. 65].

Відповідно до ст. 23¹ КПК України «орган дізнання, слідчий, прокурор, встановивши причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, вносять у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття заходів для усунення цих причин і умов». Таке подання за своїм характером має профілактичну спрямованість, є процесуальним документом, примірник якого має бути в кримінальній справі. При даванні рекомендацій про вжиття заходів для усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, не дозволяється втручатися в суто оперативну і господарську діяльність підприємств, установ, організацій чи наперед вирішувати, яке конкретне стягнення необхідно накласти на особу, винну у створенні причин і умов, що сприяли вчиненню злочину [20, с. 66].

Про вжиття необхідних заходів і про їх результати не пізніше як у місячний строк повідомляється особа, яка надіслала подання. У випадку залишення посадовою особою подання без розгляду винна особа може бути притягнута до адміністративної відповідальності відповідно до ч. 2 ст. 185-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення [21].

Таким чином, діяльність органів дізнання і слідчих з виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, вжиття заходів щодо їх усунення є виключно процесуальною та повинна відображатися в матеріалах справи. Висновки про безпосередні причини та умови, що сприяли вчиненню конкретного злочину, не повинні ґрунтуватися на припущеннях, а виключно на належних, достовірних, достатніх і допустимих доказах у кримінальній справі.

Список використаної літератури

1. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.nau.ua/doc/?code=1001-05,%201002>.
2. Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.roskodeks.ru>.

3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zakon.kz/211945-ugolovno-processualnyjj-kodeks-rk-2011.html>.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=hk9900295>.
5. Литвинов О. М. Тактика запобігання злочинам / О. М. Литвинов // Право і Безпека. – 2011. – № 1 (38). – С. 131–135.
6. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2009. – 285 с.
7. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : в 3-х кн. Кн. 3. Практична кримінологія / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2008. – 320 с.
8. Тимчук О. Л. Злочинність у сучасному світі: кримінологічний аналіз / О. Л. Тимчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 11. – С. 84–91.
9. Чечетин А. Е. Основы оперативно-розыскной деятельности : учеб. пособие / А. Е. Чечетин. – Барнаул : БарнЮИ, 2003. – 387 с.
10. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2135-12>.
11. Гусева К. А. Оперативно-розшукове супроводження, попередження й припинення злочинів під час надходження, розгляду й перевірки заяв і повідомлень про них / К. А. Гусева // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2008. – Спец. випуск. – Вип. 1. – Ч. 2. – С. 22–28.
12. Про міліцію [Електронний ресурс] : закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-ХІІ. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=565-12>.
13. Про вдосконалення діяльності штатних підрозділів дізнання МВС України : наказ МВС України від 17 листоп. 2003 р. № 1381. – К. : МВС України, 2003. – 5 с.
14. Про Службу безпеки України [Електронний ресурс] : закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-ХІІ. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2229-12>.
15. Про державну податкову службу в Україні [Електронний ресурс] : закон України від 4 груд. 1990 р. № 509-ХІІ. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=509-12>.
16. Шендрік В. В. Фактори, які негативно впливають на діяльність оперативних підрозділів ОВС України щодо профілактики та попередження злочинів / В. В. Шендрік, С. О. Сафронов // Право і Безпека. – 2010. – № 4. – С. 150–155.
17. Мариупольский Л. А. К вопросу о процессуальных функциях следствия / Л. А. Мариупольский, Р. А. Гольст // Советское государство и право. – 1963. – № 6. – С. 110–118.
18. Денисюк С. Ф. Криміналістична профілактика злочинів: сутність та місце в теорії криміналістики / С. Ф. Денисюк // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – Вип. 1 (52). – С. 82–87.
19. Криминалистика : учеб. для юрид. вузов / под. ред. Н. П. Яблокова, В. Я. Колдина. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 464 с.
20. Кримінально-процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. – К. : Форум, 2003. – 942 с.
21. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=80731-10>.

Надійшла до редколегії 28.09.2011

**ЗАГУРСКИЙ А. Б. ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗИ И РЕАЛИЗАЦИИ ЗАДАЧ
УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ
УКРАИНЫ НА СТАДИИ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ**

Рассмотрены особенности взаимосвязи и реализации задач уголовно-процессуальной и криминалистической политики Украины на правоприменительном уровне в контексте реформирования стадии досудебного расследования.

**ZAGURSKY O. THE FEATURES OF RELATIONSHIP AND REALIZATION OF THE
OBJECTIVES OF CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGICAL POLICY OF
UKRAINE ON THE STAGE OF PRELIMINARY INVESTIGATION**

The features of the relationship and the objectives of criminal procedure and criminological policy of Ukraine on the level of enforcement in the context of reform under preliminary investigation are discussed in the article.